

VYBRANÉ CHARAKTERISTIKY TRANSFORMÁCIE RELIGIOZITY NA SLOVENSKU V ROKOCH 1950 – 2001 VO VZŤAHU K SEKULARIZÁCI

Juraj Majo*

* Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra humánnej geografie a demografie, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava, majo@fns.uniba.sk

Some characteristics of the secularizing process in Slovakia (1950 vs. 2001)

The study of spatial and social aspects of religion in Central- and Eastern-European countries struggles with the lack of representative data from the socialist era. Crude yet very unique data coming from the 1950 census, the first under socialism, which still contained questions about religious adherence are analysed here. Within the framework of serious opinions analysing the situation in Slovakia in its broader geopolitical situation comparing the religiosity level between 1950 and 2001, regions of Slovakia with variable depth of changes of overall religious identity are identified. The intensity of secularization in districts of Slovakia is scaled on 4 levels. It seems that the uneven distribution of urbanization, industrialization, specific religious structure of the population (Protestant especially) in certain regions and other processes here connected with socialism enabled the creation of a variable religious landscape in Slovakia with different levels of retreat of religion. Surprisingly, not just the biggest cities, but also many rural areas became intensively secularized.

Key words: religion, secularization, socialism, urban space, rural space, Slovakia

ÚVOD

Pomenovať premeny religióznej štruktúry, ktoré sa v našom priestore vyskytli od roku 1950, pojmom sekularizácia je z viacerých hľadísk vcelku výstižné. Ešte výstižnejším a zrejme aj lepšie znejúcim sa tento pojem stáva svojím ukotvením v špecifickom spoločensko-politickom zriadení, akým bol socializmus. Jednou z najčastejších asociácií, ktorá sa s procesom sekularizácie spája, je pocit ústupu náboženstva a prejavov náboženskej viery z verejného života a neraz aj zo života jednotlivca. Podľa Casanovu (1994) sa náboženská sféra stáva jednou z mnohých sfér reality, ktorá rotuje okolo vlastnej, autonómnej osi, ale podlieha vplyvom a gravitácií sfér štátov a trhov. V sekulárnom svete tak náboženstvo prestáva byť menej centrálnym a priestorovo výrazným prvkom (Casanova 1994, p. 21). Zdá sa preto, že stráca svoje jedinečné postavenie a výraznejšie na túto sféru vplývajú aj „svetskejšie“ okolnosti.

Hoci konfesiónalna štruktúra obyvateľstva predstavuje v dejinách jednu z relatívne stabilnejších štruktúr, ukazuje sa, že najmä v druhej polovici 20. storočia začala podliehať výrazným premenám. Markantným determinantom týchto premien pritom nie sú ani tak impulzy zvnútra, ktoré by spetrovali doterajšiu štruktúru etablovaných konfesiónálnych skupín na Slovensku, ako skôr masívny konglomerát impulzov, ktoré priniesol spoločenský vývoj. Pretože cirkvi a náboženské spoločenstvá sú dôležitou súčasťou kultúrneho obrazu Slovenska a jeho spoločnosti, dosah týchto premien, ktoré sa výrazne prejavili v druhej polovici 20. storočia, pomaly pretváral aj štruktúru obyvateľstva podľa nábo-

ženskej príslušnosti. Išlo predovšetkým o intenzívnu redistribúciu obyvateľstva najmä procesom urbanizácie, založenej prevažne na migrácii obyvateľstva z vidieka do miest. Rast miest však zabezpečoval aj prirodzený prírastok a administratívne pričleňovanie obcí ležiacich v okolí miest (Korec 2005, p. 28), ďalej industrializačné a mnohé ďalšie procesy prebiehajúce v čase a všetky tieto zmeny sa dotkli i prejavov náboženskej štruktúry obyvateľstva v priestore.

V predloženej štúdií sa pokúsime priblížiť rozdielnu priestorovú intenzitu týchto zmien. Je zrejmé, že dosahy rozsiahlych celospoločenských procesov nemali na území Slovenska rovnakú intenzitu. V mnohých regiónoch sa ukazuje významná spätosť s transformáciou iných spoločenských, ako aj demografických štruktúr a následný menej výrazný prejav premien náboženskej štruktúry v regiónoch, ktoré boli relatívne menej dotknuté týmito premenami. A hoci sa v sčítaniach v rokoch 1961-1980 údaje o konfesionalnej štruktúre obyvateľstva na území Československa nezisťovali, pokúsime sa túto dynamiku dokázať na údajoch z rokov 1950 a 2001. Z oboch rokov máme k dispozícii údaje na úrovni obcí, preto je možné ich agregovanie ad hoc podľa relevantných vyšších štatistických jednotiek (okresy).

METODOLOGICKÉ POZNÁMKY

Na porovnávanie premien spoločnosti z hľadiska jej konfesionalnej štruktúry používame údaje zo sčítaní obyvateľstva v roku 1950 a 2001. Údaje z roku 1950 boli digitalizované na základe podkladov uložených v archíve Štatistického úradu SR v Bratislave a z hľadiska administratívnej štruktúry obcí prispôbené administratívnej štruktúre v roku 2001. Údaje boli následne agregované na úroveň okresov. Pri komparácii oboch sčítaní však používame aj úroveň obcí a ich veľkostnú štruktúru. Veľkosť obcí je jedným z možných diferenciálnych charakteristík v rámci demografických výskumov. Rozdielne ukazovatele demografickej dynamiky, ako aj demografických štruktúr vrátane náboženskej, sa ukazujú najmä medzi mestom a vidiekom a zároveň aj v závislosti od veľkosti obce (Podolák 2010, pp. 135 a 145). Jedným zo znakov religiozity je z tohto aspektu aj to, že v mestách do 5 000 obyvateľov majú tradičné cirkvi najsilnejšie postavenie, čo neplatí úplne pre menšinové registrované cirkvi (Tížik 2006, p. 240).

Na analyzovanie dôsledkov premien po roku 1945 by sa nám v novodobej histórii ponúkali až tri sčítania obyvateľov, ktoré sú metodologicky aj flexibilnou spracovaním údajov na vysokej úrovni. Najmä sčítanie obyvateľov v roku 1991 by vhodne ukázalo dôsledky vývoja v socialistických pomeroch. Predsa len sme do tejto analýzy zahrnuli až sčítanie v roku 2001, a to z viacerých dôvodov. Sčítanie obyvateľstva v roku 1991 bolo realizované v špecifickom období s výraznou neistotou vo viacerých oblastiach, vrátane deklarovania náboženskej príslušnosti, čo sa prejavilo vo zvýšenom zastúpení obyvateľstva s neudaným vierovyznaním. Súhlasíme preto s názorom, že táto skutočnosť skomplikovala hodnotenie zmien religióznej štruktúry v období 1950-1991 (Matlovič 2001b, p. 165). Na druhej strane to však nemusí v každom prípade spochybňovať validitu týchto údajov, skôr môže ísť aj o prejav neutrálnej odpovede tých, ktorí sa nechcú stotožňovať so žiadnou cirkvou a ani s ateizmom (Pastor 1994, p. 13). V následnom sčítaní obyvateľstva v roku 2001 sa počet obyvateľov s ne-

udaným vyznaním výrazne znížil a poskytol, bez akéhokoľvek náznaku spochybňovania údajov z roku 1991, na dlhý čas zrejme najreálnejší východiskový celonárodný obraz religiozity na Slovensku. Je však zrejme, že výsledné čísla už nie sú len dôsledkom pôsobenia socializmu, ale aj nových pomerov, ktoré sa v slovenskej spoločnosti objavili po roku 1990. Dominantným determinantom pri formovaní týchto ukazovateľov však zostáva etapa socializmu. Následne nárast deklarovanej religiozity v cenzovom období 1991-2001 tak môže evokovať, že slovenskej spoločnosti sa sekularizácia výraznejšie nedotkla a objavila sa až neskôr, avšak v tomto prípade ide len o spresnenie údajov, ktoré boli v roku 1991 oveľa výraznejšie ovplyvnené práve podielom osôb s nezisteným náboženským vyznaním. Podľa odhadov z hľadiska zmien obyvateľstva s neudaným vierovyznaním v rokoch 1991-2001 sa tri štvrtiny obyvateľstva bez udania konfesie v roku 2001 prihlásili k niektorej konfesii, kým menej ako jedna štvrtina udala kategóriu bez vyznania (Matlovič 2002, p. 52).

Pri práci s údajmi týkajúcimi sa náboženstva si uvedomujeme, že ide o výrazne dynamickú oblasť spoločenského bádania. Ak používame termín veriace, religiózne obyvateľstvo, vždy ide v tomto prípade o obyvateľstvo, ktoré sa pri sčítaní priznalo k niektorej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti, hoci je to sémanticky nepresná formulácia.

Pri analýze údajov týkajúcich sa dvoch najväčších miest Slovenska sme pre korektnosť a geografickú porovnateľnosť údaje za mestské okresy Bratislavy (I-V) a Košíc (I-IV) agregovali do štatistických jednotiek reprezentujúcich obe mestá ako samostatné celky. Tento postup sme volili vzhľadom na fakt, že hranice mestských okresov v roku 2001 a mestských častí v roku 1950 sú najmä v prípade centrálnych a súvislejšie zastavaných častí miest nekompatibilné. Súčasťou štúdie je aj komparácia zmien podľa veľkostnej kategórie obcí. Pri tejto analýze sme pracovali s obcami ako jedným súborom, to znamená, že štruktúra obcí je pôvodná pre každé sčítanie a mestské časti Bratislavy a Košíc nie sú v roku 1950 agregované do jedného celku, ale je rešpektovaná vtedajšia administratívna štruktúra. Metóda reagregácie údajov do aktuálnej administratívnej štruktúry nie je novou (napr. Mazúr 1974) a umožňuje porovnávanie rozličných časových období relatívne rovnakou optikou vyšších územných jednotiek.

ŠPECIFIKÁ SČÍTANIA ĽUDU V ROKU 1950 A JEHO SPOLOČENSKÝ KONTEXT

Nástupom komunistickej strany a jej ovládnutím spoločnosti v roku 1948 sa začalo obdobie výrazných zmien vo vzťahu cirkví, štátu a veriacich, ktoré následne podnietili rozsiahle zmeny v štruktúre obyvateľstva podľa vyznania. Okamihom nástupu sekularizácie môže byť označené už obdobie hneď po skončení II. svetovej vojny (Čechová 2010, p. 545) a nie až rok 1948 a nástup socializmu. Na druhej strane však niektorí autori nepovažujú rok 1948 ako obdobie zlomového a náhleho zvratu v konfesionálnych dejinách Slovenska. Pešek a Barnovský (1997, pp. 272-273) naznačujú, že proces týchto premien bol postupný a vedený podľa určitej, aj keď len orientačnej, schémy: Od pokusu o transformáciu cirkví na národné, cez iniciatívy o ich vyradenie zo spoločenského života až po ateistickú propagandu. Tížik (2011, p. 76) tvrdí, že v mno-

hých aspektoch nadviazala vláda jednej strany na prvky, ktorých konfrontačný charakter existoval už v období 1. ČSR (napr. snaha o spomenuté etablovanie národnej cirkvi, podpora husitskej tradície, slovanstva a vyzdvihovanie sviatkov s necirkevným obsahom – napr. 1. máj).

V kontexte týchto postupných a silnejúcich tlakov na cirkvi sa malo k 3. marcu 1950 uskutočniť sčítanie obyvateľstva so stále zachovanou otázkou týkajúcou sa náboženského vyznania v podobe udania cirkevnej príslušnosti. Viacero otvorených sporov medzi cirkvami a štátom, ale aj štátom a veriacimi, už v spoločnosti prebehlo (napr. snaha štátu rozložiť hierarchiu a duchovných rímskokatolíckej cirkvi v tzv. Katolíckej akcii, zoštátnenie matrík a zavedenie povinných civilných sobášov, zriadenie štátneho aparátu na kontrolu cirkví alebo kolosálne cirkevné zákony, ktoré okrem iného presunuli financovanie duchovných z veriacich na štát, čím sa narušila stáročia trvajúca autonómia cirkví a ďalšie), kým spustenie tých najväčších akcií bolo zrejme zo strategických dôvodov ponechané na obdobie po vykonaní sčítania začiatkom marca roku 1950. V apríli, mesiac po sčítaní ľudu, sa uskutočnila tzv. akcia K zameraná na internáciu rehoľníkov a likvidáciu mužských kláštorov a akcia P, ktorá zrušila gréckokatolícku cirkev (Pešek a Barnovský 1997, pp. 154-155). V auguste nasledovala aj akcia R zameraná na likvidáciu ženských kláštorov (Pešek a Barnovský 1997, p. 172). V tomto období musela vládnuce kruhy prekvapiť informácia, že sa väčšina obyvateľstva na Slovensku aj v Česku prihlásila k niektorej z cirkví. Relatívne stále vysoký vplyv cirkví a náboženstva na život ľudí následne spôsobil, že na základe uznesenia vlády 1410/1954 Sb. bola v ČSR zrušená evidencia náboženskej príslušnosti (Václavík 2010, p. 109). Dôvodom zrušenia bol fakt, že náboženská príslušnosť bola považovaná za súkromnú záležitosť, a tak rubrika s touto otázkou prestala byť súčasťou formulárov (aj demografických) a dotazníkov (Pešek a Barnovský 1997, p. 267).

Svojským aspektom proklamovanej príslušnosti bolo v tomto období (a nelen v tomto) – okrem vysokého podielu veriacich a relatívne stále vysokej spoločenskej a komunitnej prestíže cirkví a jej predstaviteľov – aj vyššie zastúpenie tzv. matrikových veriacich. Napriek nárastu sekularizačných tendencií v spoločnosti a možnému intelektuálnemu rozchodu s cirkvou dochádzalo k ojedinelým a niekedy demonštratívnym výstupom známych osobností a intelektuálov z cirkví (Tížik 2011, p. 78), väčšina obyvateľov si však formálne členstvo v cirkvách ponechala. Hromadné a deklarované výstupy na začiatku 50. rokov nepresiahli počet niekoľko desiatok tisíc (Pešek a Barnovský 1997, p. 266).

V nasledujúcom období nezostala religiozita ako spoločenský fenomén úplne mimo záujmu spoločenských vied, aj keď vedecká hodnota týchto výskumov, najmä v kontexte ideológie, ktorej podliehali, môže byť otázná. Jeden z posledných sociologických prieskumov v období socializmu zameraný na religiozitu v rámci ČSSR bol publikovaný v roku 1988 (Foret 1988). Kraje SSR sa v kontexte celorepublikových hodnôt ukazovali ako minimálne sekularizované s výnimkou mesta Bratislava, ktoré mala byť stredne sekularizované. Na druhej strane väčšina krajov ČSR bola stredne sekularizovaná, východočeské kraje a hlavné mesto Praha už maximálne sekularizovaná. Niektoré demografické faktory spojené s intenzitou sekularizácie však o pár rokov potvrdilo sčítanie obyvateľstva a realizované výskumy: sekularizácii totiž najviac odolávali

staršie vekové skupiny, ženy v domácnostiach a čiastočne aj pracujúci v poľnohospodárstve.

Významný metodologický rozdiel v procese zisťovania religióznej príslušnosti je medzi rokom 1950 a sčítaniami obyvateľstva po roku 1989. Kým v roku 1950 sa otázka náboženského vyznania spájala s cirkevnou príslušnosťou (SÚS 1957), v novodobých sčítaniach táto otázka stratila objektívny znak príslušnosti k cirkvi alebo náboženskej spoločnosti a zostala na úrovni slobodného deklaratívneho rozhodnutia (Očovský 1993, p. 172).

NIEKTORÉ TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ TRANSFORMÁCIE NÁBOŽENSKEJ ŠTRUKTÚRY NA SLOVENSKU

Jednou z významných definícií procesu sekularizácie je jeho zovšeobecňujúce chápanie, keď ho považujeme za odklon spoločnosti od náboženstva, resp. miznutie náboženstva zo života spoločnosti. Pojem sekularizácia, tak ako iné spoločenské fenomény a procesy, má veľké množstvo definícií. V tomto prípade sa stotožníme s názorom Vidu (Vido 2011, p. 30), podľa ktorého je určite potrebné proces sekularizácie vidieť ako znižovanie spoločenského vplyvu náboženstva, prípadne jeho štrukturálnu zmenu. Neznamená to však jeho vymiznutie zo spoločnosti. Aj v geografických prácach niektorí priznávajú, že nejde o pokles náboženskej viery a jej praktizovania, ale skôr o jej fragmentáciu a privatizáciu (Wilford 2010, p. 30), či redefiníciu a reorganizáciu náboženstva (Görkarisel 2009, p. 659).

Proces sekularizácie má v spoločnosti dve úrovne – jedna je na inštitucionálnej úrovni štát – náboženstvo a druhá, ktorej budeme venovať výraznejšiu pozornosť, je sekularizácia vedomia (Tížik 2006, p. 10). V západnej Európe, a postupne aj v postsocialistických krajinách, je jedným z významných aspektov sekularizácie aj privatizácia náboženstva, ktorá predstavuje „postupný ústup nielen do domácej, ale aj civilnej sféry“ (Herbert a Fras 2009, p. 83). Odklon od náboženstva pritom nemusí byť nevyhnutne spojený s industrializáciou, urbanizáciou či rozvojom vedeckých poznatkov (Casanova 1994, p. 27). Podľa Tomku (2005, p. 16) sa počas komunizmu na jednej strane cirkvi, ako aj inštitucionálne a oficiálne formy religiozity oslabili, no na druhej strane režim prispel k rastu neformálneho náboženského života, čím je efekt viditeľný nielen v štatistických ukazovateľoch, ale aj v štrukturálnych zmenách. Tomka ďalej uvádza, že sa tiež rovnako posilnila aj oslabila konzervatívna, premoderná religiozita v celom stredoeurópskom priestore, ktorý na určitej úrovni prispel k vytvoreniu časovej medzery medzi spoločensko-kultúrnymi úrovňami religiozity a nenáboženskými časťami spoločnosti. V každom prípade sa dá aj na Slovensku v tomto smere očakávať ďalšia transformácia náboženskej identity obyvateľstva, a to aj z aspektu uvedenej štrukturálnej premeny v minulosti a mierneho oživenia po roku 1989.

Možno na základe týchto poznatkov označiť súčasnú slovenskú spoločnosť už ako sekularizovanú? Z viacerých aspektov a vo viacerých regiónoch zrejme áno. Z hľadiska politicko-spoločenského pohľadu sekularizácia na Slovensku nie je úplne zakončená, väčšina cirkví dokonca funguje v rámci zákona zabezpečujúceho platové pomery duchovenstva, ktorý pochádza – pred novelizáciami – ešte z roku 1949. Mnohé tendencie (označované ako desekularizácia, či

dokonca kristianizácia vládnej moci, čo predstavuje akýsi náznak presunu k štátom legitimizovanej tradícii kresťanstva – Tížik 2011, p. 202), sa s väčším alebo menším pochopením časti spoločnosti podarilo realizovať a tým zabezpečiť cirkvám určitú pozíciu v spoločnosti. Sekularizácia, podobne ako iné spoločenské zmeny, ktoré západná spoločnosť absolvovala od roku 1945, sa v našej spoločnosti objavili po roku 1990 často s nebývalou dynamikou. Transformácia ekonomického a sociálneho systému zrýchlila mnohé, najmä demografické trendy, a to v dlhšom horizonte (Mládek et al. 2009, p. 50). V premenách vzťahu k náboženskej príslušnosti v osobnej rovine dnes, podľa nášho názoru, dobiehame moderné západné spoločnosti. Napriek pokračujúcemu pomešťovaniu života spoločnosti, chápanému ako presun majoritných modelov a vzorov sociálneho života (Tížik 2006, p. 238), má vidiek so svojimi pravidlami a tradíciami stále určujúci hlas aj v oblasti náboženskej identity, jej pestovania a odovzdávania.

Špecifickým priestorom z hľadiska religiozity a jej transformácie na Slovensku sú mestá, a to najmä tie najväčšie. Určité prvky transformácie urbánnej religiozity naznačuje aj Podolinská (2007, p. 148), keď uvádza, že je „vyviazaná z lokálnych štruktúr, nenarába s lokálnym časom a priestorom, pričom absolútne je definované translokálne a transtemporálne“. Typickým znakom sekularizovanej, resp. sekularizujúcej sa spoločnosti je nielen nárast diverzity, ale aj transformácia náboženskej identity z pevne definovanej premennej na nestály, fluidný až kompozitný jav, ktorý môže byť ukotvený v určitom dogmatickom systéme, avšak jeho „duchovnú“ nadstavbu tvoria rôzne svetonázorové a teologické vplyvy. Jediné je prípadne v stave trvalého alebo dlhodobejšieho hľadania, snaží sa participovať na živote viacerých konfesií, častejšie konvertuje, alebo je v stave, keď svoju vieru nepotrebuje „riešiť“¹. Vzťah mesta a vidieka nemusí byť z hľadiska postavenia deklarovanej religiozity vždy kontrastný, najmä pod vplyvom socializmu sa v priestore Slovenska odhalili zaujímavé súvislosti. Otázkou zostáva, v akom časovom horizonte sa najmä v slovenskom urbánnom priestore prejaví fenomén tzv. postsekularizmu – t. z. opätovné (po ére sekularizácie) začlenenie náboženstva do verejného priestoru mesta s cieľom dosiahnutia spoločného prospechu (napr. v starostlivosti o prisťahovalcov, bezdomovcov, a pod.), v dôsledku čoho musia tieto inštitúcie spolupracovať a vytvárať „vzájomné prepojenia medzi rozličnými náboženskými, humanistickými a sekularistickými pozícionalitami v dynamickej geografii mesta“ (Cloke a Beaumont 2012, p. 29).

Pri výskume a interpretácii sekularizácie sa zložitým stáva aj prístup, ktorý obsahuje určitú „kultúrnu zaujatosť“ pri analýze tohto fenoménu, vychádzajúci z tradične katolíckeho videnia religiozity, ktorá, na rozdiel od mnohých protestantských vízií (často s dôrazom na individualizmus), kladie dôraz na členstvo v inštitúcii (Martin 1969, p.14). V slovenskom kontexte sa ukázalo, že evanjelici sa vymedzujú civilnejšie, menej prostredníctvom návštevy kostolov a to, čo je z hľadiska často používaných rovnakých kritérií pre všetky konfesie nazývané menšou nábožnosťou, je zároveň aj inou nábožnosťou (Krivý 2001, p. 13).

¹ Tieto aspekty najmä urbánnej religiozity prehľadne spracovala Podolinská (2007), ktorá tieto formy označuje ako experimentálnu, paralelnú, migratívnu konfesionalitu, viacvrstvovú religiozitu a kompozitnú a konfúznú vieru.

Z hľadiska formálneho členstva, zisťovaného najmä pri sčítaniach obyvateľstva, sa slovenská spoločnosť – možno aj v kontexte stredoeurópskych krajín – nejaví ako obzvlášť sekularizovaná². Naproti tomu napríklad z výskumov hodnôt z 90. rokov, podľa ktorých sa za veriacich pokladá len 65 % tých, ktorí sa hlásia k niektorej z cirkví alebo náboženských spoločností (Krivý 2001, p. 10), ale aj z viacerých demografických ukazovateľov (najmä podiel narodených mimo manželstva a jeho stúpajúca krivka) vyplývajú iné tendencie v spoločnosti, nie vždy zlučiteľné s oficiálnymi dogmami cirkví. Štatisticky exaktne evidovaným fenoménom sa tak stáva neoficiálne náboženstvo, ako „súhrn náboženských a kvázi náboženských povier a prejavov, ktoré nie sú akceptované, uznané a kontrolované oficiálnou náboženskou inštitúciou“ (McGuire 1987, p. 89). Fenomény ako mágia, okultizmus, či astrológia sa v určitej miere odhaľujú v kvalitatívnych výskumoch religiozity (napr. EVS – Slovenské evanjelizačné stredisko, ISSP – International Social Survey Programme). Religiozita sa tak primárne člení na formálnu (vonkajšiu, subjektívne deklarovanú) a reálnu (skutočne prežívanú a praktizovanú), vid' Heřmanová a Chromý (2009). Na základe výskumov v 90. rokoch 20. storočia na Slovensku sa aj vcelku očakávané ukázalo, že nie každý, kto sa hlási k niektorej cirkvi, sa považuje aj za veriaceho a naopak, nie každý, kto deklaroval vieru v Boha sa aj hlásil k cirkvi (Krivý 2001, p. 11).

ZASTÚPENIE VERIACEHO OBYVATEĽSTVA V ROKOCH 1950 A 2001

Významným aspektom v poznávaní priestorových nerovností pri analýze sekularizácie je predpoklad agregovanej analýzy viacerých premenných. Okrem dôležitého faktora industrializácie, rozvoja priemyslu založeného na masívnej pracovnej sile, ktorá do regiónu migruje, či aspektu urbanizácie zostávajú v hre aj ukazovatele pestrosti religióznej štruktúry. V tab. 1 je v percentuálnej distribúcii príslušníkov jednotlivých konfesií v určitých typoch okresov naznačené mnoho. V každom prípade, konfesionálnu štruktúru okresu nemožno považovať za prvotnú príčinu väčšej penetrácie sekularizačných myšlienok. Z grafu sa totiž javí spoločné priestorové rozmiestnenie evanjelického a bezkonfesijného obyvateľstva (najväčšia časť ich členov žije v okresoch najviac sekularizovaného štvrtého typu), kým gréckokatolíci, reformovaní a rímskokatolíci stoja kdesi uprostred všetkých trendov. Možno tvrdiť, že luteránske obyvateľstvo rýchlejšie prijalo sekularizačné myšlienky, ako to naznačuje napr. Matlovič (2001a, p. 294), a v medzigeneračnom kontexte (viditeľnom napr. na vekovej pyramíde) došlo rýchlejšie k odklonu od deklarovanej cirkevnej príslušnosti a už v súčasnosti naznačilo tendencie, ktoré časom zrejme zasiahnu aj ostatné cirkvi (Majo 2011a, p. 50). Rozsahom významné procesy transformácie spoločnosti a rozdielna regionálna intenzita pôsobenia socialistických inštitúcií v mnohom tieto kultúrne východiská konfesionálnych rozdielov čiastočne prekryli, aj keď v protestantskom prostredí sa zmeny spoločnosti, vrátane kultúrnych, šírili možno jednoduchšie. Casanova (1994, p. 21) označuje totiž protestantskú reformáciu ako jeden z kľúčových procesov podnecujúcich sekularizáciu, a to narušením

² Podľa Kocsisa (2009) stupeň religiozity v stredoeurópskom priestore narástol po roku 1989 práve na Slovensku a v Srbsku.

dovtedajšej hegemonie stredovekej cirkvi a oslobodením niektorých svetských sfér od cirkevnej kontroly. Na druhej strane, v prípade druhej historickej protestantskej konfesie – reformovaných neplatia vzorce ako v prípade evanjelikov. Súvisí to aj s tým, že obyvateľstvo hlásiace sa k reformovanej cirkvi je viac viazané na vidiecke oblasti ako evanjelické (v obciach do 1 000 obyvateľov žilo v roku 2001 32 % reformovaných a 25 % evanjelikov a. v. (výpočty podľa ŠÚ SR 2002).

Tab. 1. Rozmiestnenie príslušníkov najväčších náboženských skupín v SR v jednotlivých typoch okresov (%)

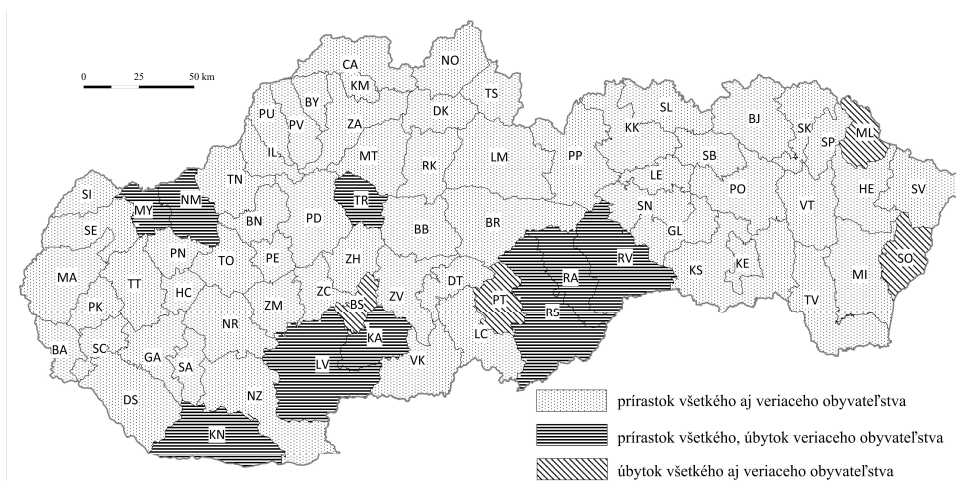
	1. typ		2. typ		3. typ		4. typ	
	1950	2001	1950	2001	1950	2001	1950	2001
rímskokatolíci	8,9	10,9	34,9	35,7	37,2	32,8	19,0	20,6
gréckokatolíci	42,6	41,4	47,5	41,7	4,7	5,5	5,1	11,4
evanjelici a.v.	3,3	5,7	18,5	19,4	33,2	28,6	45,0	46,2
reformovaní	3,1	1,8	41,0	46,0	32,6	28,6	23,3	23,6
bez vyznania	4,7	1,8	30,3	18,6	22,1	30,9	42,9	18,7

Zdroj: vlastné prepočty na základe ŠÚ SR (1950 a 2002)

Obdobie od roku 1950 do roku 2001 je v populačných dejinách Slovenska mimoriadne dynamickou etapou. Až do roku 1991 možno toto obdobie označiť ako obdobie s pravidelným populačným rastom, ktorého hlavným impulzom bola industrializácia krajiny a s ňou spojené zvyšovanie životnej úrovne a zdravotnej starostlivosti (Mládek et al. 2006, p. 11). Celkovo, počet obyvateľov narástol o 56 %, čo predstavuje hypotetický každoročný prírastok o vyše 30 000 obyvateľov. Počet tých, ktorí deklarovali cirkevnú príslušnosť alebo spojitosť, takisto narástol v súvislosti s celkovým rastom obyvateľstva (o takmer 32 %), avšak relatívne zastúpenie veriacich sa znížilo. Kým v roku 1950 aj napriek spomínaným spoločenským zmenám zostávala cirkevná príslušnosť nedotknutá (99,7 % obyvateľov uviedlo pri sčítaní členstvo v niektorej z cirkví), zmeny, ktoré zasiahli spoločnosť v nasledujúcich desaťročiach, poznačili podiel veriaceho obyvateľstva, ktorý poklesol na 84 %.

Absolútny prírastok všetkého obyvateľstva a prírastok obyvateľstva deklarujúceho náboženské vyznanie nebol na Slovensku rovnako intenzívny. Porovnanie prírastku všetkého obyvateľstva a obyvateľstva deklarujúceho religiozitu naznačuje trajektóriu oboch fenoménov a mieru ich vzájomnej divergencie alebo paralely rastu, resp. poklesu. Ukazuje tiež regióny, kde bol pokles zastúpenia obyvateľstva, ktoré deklaruje religiozitu v sledovanom období v porovnaní s celkovým prírastkom obyvateľstva najvýraznejší. Je pritom zaujímavé, že najmenší podiel prírastku veriacich na prírastku celkového obyvateľstva nemali najväčšie mestá, ale skôr regióny západného a stredného Slovenska. Z celkového hľadiska bol prírastok veriaceho obyvateľstva v porovnaní s prírastkom všetkého obyvateľstva nižší o 43 %, avšak okresy západného Slovenska – Myjava, Nové Mesto nad Váhom, Komárno, Levice, stredného Slovenska –

Krupina, Poltár, Turčianske Teplice, Revúca, Rimavská Sobota a východného Slovenska – Rožňava a Sobrance mali úbytok veriacich aspoň dvojnásobne vyšší ako prírastok (resp. úbytok) obyvateľstva. Najvyššiu hodnotu dosiahol okres Krupina. Počet obyvateľov aj počet veriacich v porovnaní s rokom 1950 tam na jednej strane poklesol, avšak pokles počtu veriacich viac ako 15-násobne prekračuje pokles všetkého obyvateľstva. V deviatich okresoch bol zaznamenaný rast všetkého obyvateľstva, avšak počet veriacich poklesol (obr. 1). Tieto okresy možno do určitej miery považovať za regióny, v ktorých sekularizácia prebehla najvýraznejšie. Na druhej strane v okresoch Námestovo, Tvrdošín, Bardejov, Sabinov, Stará Ľubovňa a Vranov nad Topľou klesol počet veriacich v porovnaní so všetkým obyvateľstvom o menej ako 10 %. Tieto okresy možno označiť ako regióny, v ktorých religiózna identita obyvateľov a jej reprodukcia zostali najviac zachované, možno dokonca povedať, že neboli zasiahnuté vplyvom socializmu a zatiaľ ani výraznou sekularizáciou. Prírastok obyvateľstva tu bol najtesnejšie spojený s prírastkom veriaceho obyvateľstva.

Obr. 1. Okresy SR (2001) z hľadiska prírastku všetkého a veriaceho obyvateľstva v období 1950-2001

Zdroj: vlastné prepočty na základe ŠÚ SR (1950 a 2002)

Pri pohľade na tieto zmeny optikou veľkostných kategórií obcí možno konštatovať, že rozdiel medzi prírastkom veriacich a prírastkom všetkého obyvateľstva je priamo úmerný veľkosti obce. V prípade najmenej zaľudnených obcí (do 1 000 obyvateľov) je prírastok všetkého vyšší ako prírastok religiózneho obyvateľstva iba o 7 % a celkovo v obciach do 5 000 obyvateľov nie je rozdiel v prírastku vyšší ako 10 %. Vo veľkostných kategóriách obcí nad 5 000 obyvateľov začína tento rozdiel narastať z hodnoty viac ako 14 % a v kategórii obcí nad 50 000 obyvateľov je prírastok všetkého obyvateľstva vyšší ako prírastok religiózneho o takmer 30 %.

Pokiaľ ide o dve najväčšie mestá SR – Bratislavu a Košice, v nich bol vývoj podobný ako na väčšine územia, avšak rozlične intenzívny. Prírastok veriaceho

obyvateľstva v Bratislave bol v porovnaní s prírastkom všetkého obyvateľstva nižší o 33 %, kým v Košiciach to bolo menej o 24 %. Sformovali sa tak dve štruktúry, ktoré nesú odraz pomerov v okolitých, od daného mesta viac alebo menej vzdialených okresoch. Tým získala Bratislava pozíciu mesta s podpriemerným prírastkom veriacich (36 %) a Košice, naopak, nadpriemernú pozíciu v porovnaní s celoslovenskými hodnotami (138 %), hoci z hľadiska poklesu relatívneho podielu veriaceho obyvateľstva je mesto Košice rovnako ako Bratislava nadpriemerné (v meste Bratislava nastal pokles o 32 percentuálnych bodov a v Košiciach o 24 p. b.).

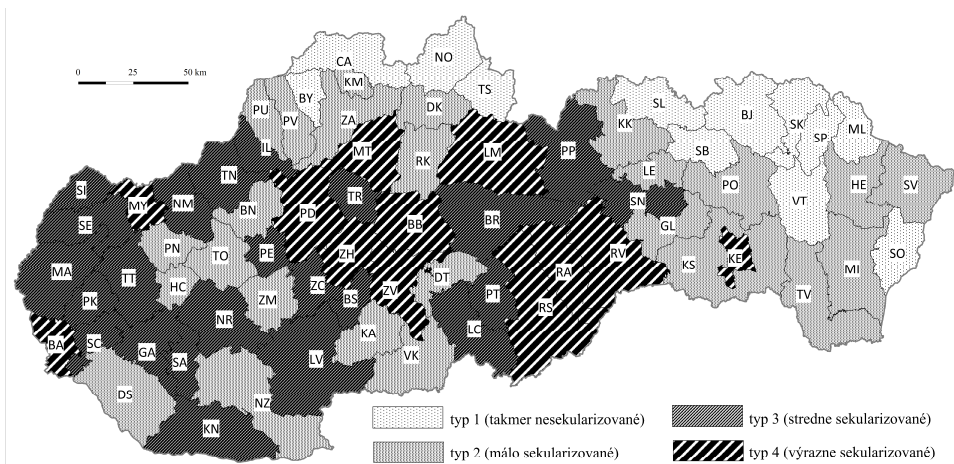
Týmto ukazovateľom sme porovnali absolútny prírastok dvoch kategórií obyvateľov v rokoch 1950-2001. V nasledujúcom type delenia sa ukáže, že v niektorých okresoch sa z tohto hľadiska situácia potvrdí, v iných možno vyjde najaivo, že intenzita nie je taká výrazná, ako by sa na prvý pohľad zdalo.

TYPOLÓGIA OKRESOV PODĽA „HRUBEJ MIERY SEKULARIZÁCIE“

Na rozlíšenie intenzity prebiehajúcej transformácie religióznej identity okresov použijeme jednoduchý ukazovateľ bodového rozdielu relatívneho zastúpenia veriacich v rokoch 1950 a 2001. Usporiadané údaje rozdelíme podľa kvartilov. Okresy v prvom kvartile zahrnujú obyvateľstvo, ktorého sa sekularizácia takmer nedotkla, na druhej strane okresy štvrtého kvartilu zahrnujú obyvateľstvo výrazne sekularizované. Porovnanie bodového rozdielu v percentuálnom zastúpení volíme z hľadiska nerovnej intenzity absolútneho prírastku všetkého aj religiózneho obyvateľstva, ktorý nemusí výrazne vypovedať o zmene postavenia religiozity v danom okrese. Príkladom je okres Krupina, kde je v porovnaní s rastom obyvateľstva najvýraznejší pokles počtu veriacich, avšak z pohľadu porovnania relatívnych ukazovateľov nepatrí medzi najviac sekularizované okresy. Z tohto hľadiska je výpovednejší ukazovateľ bodového rozdielu percentuálneho zastúpenia veriacich v jednotlivých súčasných okresoch SR. Výsledky prehľadne znázorňuje obr. 2.

Typ okresov 1. Okresy s nevýrazným alebo takmer žiadnym prejavom procesu sekularizácie nachádzame najmä na severe a východe Slovenska (obr. 2). V týchto okresoch žije 10 % všetkého obyvateľstva (v roku 1950 10,1 %). Tieto okresy sa vyznačujú vysokým celkovým rastom obyvateľstva (61 %) a zhodne aj s vysokým prírastkom veriaceho obyvateľstva (54,7 %). Celkový podiel veriacich je s hodnotou 96,1 % (v roku 1950 99,8 %) na slovenské pomery stále veľmi vysoký. Okresy prvého typu sú ojedinelé percentuálnym nárastom rímsko-katolíckych veriacich (zo 66,4 % v roku 1950 na takmer 72 % v roku 2001). Tento nárast sa vyskytol najmä v okresoch Snina, Stropkov a Sobrance (vo všetkých okresoch sa zvýšil podiel rímskokatolíkov o viac ako 10 percentuálnych bodov). Je možné, že tento nárast bol reakciou na štátom riadený proces pravoslavicizácie, aj keď konverzia na rímskokatolícku vieru sa prejavila skôr v slovenských farnostiach na juhu východného Slovenska a na strednom Slovensku, kde sa vyskytovalo aj viac zmiešaných rodín (Pešek a Barnovský 1997, p. 159). Dôsledkom týchto procesov je vo východoslovenských okresoch evidentná dynamika aj v prípade gréckokatolíkov a pravoslávnych (nárast podielu pravoslávnych na úkor podielu gréckokatolíckych veriacich). Z iných cirkví sa na štruktúre obyvateľstva podieľajú ešte evanjelici a. v.

(Bardejov – 9,5 % a Vranov nad Topľou – 12,2 %). Podiel obyvateľstva bez vyznania je hlboko podpriemerný (2,2 %). Vo vzťahu k sídelnej štruktúre treba uviesť, že len 26 % obyvateľstva žilo v mestách väčších ako 10 000 obyvateľov.

Obr. 2. Typológia okresov SR podľa intenzity sekularizácie v období 1950-2001

Zdroj: vlastné prepočty na základe ŠÚ SR (1950 a 2002)

Typ okresov 2. Zahrňuje okresy, ktoré sa svojimi charakteristikami najviac približujú hodnotám za celé územie Slovenska a v ktorých sekularizácia len začína narastať. V nich žije takmer 40,5 % obyvateľstva v mestách s viac ako 10 000 obyvateľmi a celkovo tu žije 32,3 % obyvateľstva SR (v roku 1950 33,8 %). V tejto kategórii je zastúpených najviac obyvateľov. Podobne ako okresy v predchádzajúcej kategórii, aj tieto majú stále relatívne vysoký podiel veriaceho obyvateľstva (90,3 %; v roku 1950 99,7 %), takisto majú vysoký prírastok všetkého obyvateľstva (50 %), ako aj prírastok veriacich (35,7 %). Ide o okresy s najvyšším zastúpením rímskokatolíckeho obyvateľstva (76 %, v roku 1950 78,8 %). V konfesionalnej štruktúre sú ostatné cirkvi zastúpené podpriemerne, druhou najpočetnejšou kategóriou je bezkonfesijné obyvateľstvo (7,4 %). Táto kategória je v štruktúre okresov vcelku pestrá. Patria sem viaceré okresy dolného a horného Považia, dolná Orava, ako aj väčšina okresov Košického kraja.

Typ okresov 3. Ide o okresy, ktoré môžeme označiť prívlastkom stredne sekularizované, resp. mierne nadpriemerne sekularizované. Do tejto kategórie patrí väčšia časť zázemia Bratislavy, časť okresov Podunajskej nížiny, Záhoria, stredného Považia, Horehronia a Popradskej kotliny. V tejto kategórii žije 30 % obyvateľstva (v roku 1950 – 34 %) a vzrástol podiel obyvateľov v mestách nad 10 000 (43,6 %). Pod vplyvom silnejšieho zastúpenia mestského obyvateľstva je v nej zaznamenaný vysoký pokles podielu veriaceho obyvateľstva (z 99,7 % na 83,2 %). Klesala tiež miera rastu všetkého (40,0 %) i veriaceho (18,1 %) obyvateľstva. Nižšie je aj zastúpenie rímskokatolíckych veriacich (73,6 %; v roku 1950 82,7 %), mierne však narastal podiel evanjelikov a. v. (6,5 %;

v roku 1950 12,5 % v roku 2011), ako aj podiel bezkonfesijného obyvateľstva (13,0 %, v roku 1950 0,2 %).

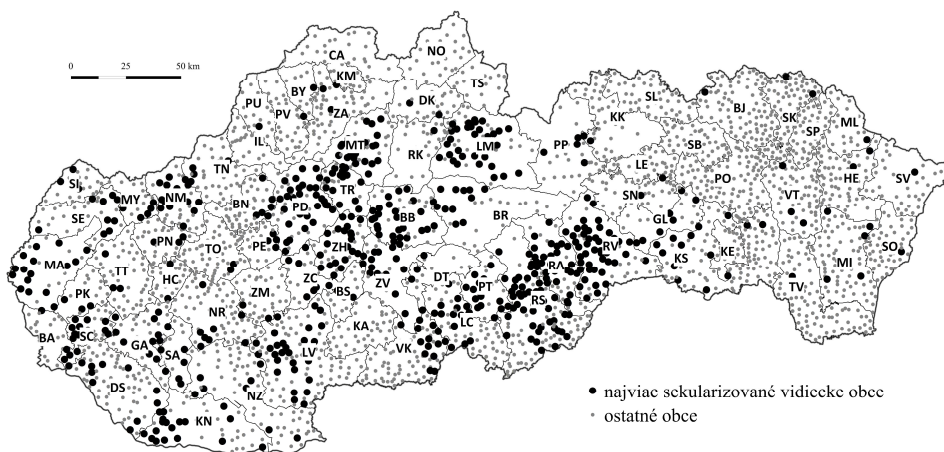
Typ okresov 4. Ide o okresy s najintenzívnejším postupom sekularizácie, ktorá je okrem veľkomesta Bratislavy preukázateľná aj vo viacerých vidieckych priestoroch, čím je religiózna krajina Slovenska obohatená o regióny tzv. rurálnej sekularizácie. Širšie súvislosti dosahu tohto procesu boli analyzované napr. v priestore západného Gemera (Majo 2010). Podiel veriaceho obyvateľstva je spomedzi všetkých kategórií najnižší (71,7 %), avšak v porovnaní s predchádzajúcou kategóriou je nárast počtu veriacich v rokoch 1950-2001 vyšší (36,6 %). Na druhej strane sa prejavuje vysoký úbytok v percentuálnom zastúpení veriacich, ktorý predstavuje takmer 28 bodov. Tieto okresy sa vzhľadom na vysokú mieru urbanizácie vyznačujú relatívne vysokým prírastkom všetkého obyvateľstva (89 %). V tomto type okresov žije aj najmenej obyvateľov SR – 26 % (rok 1950 21,8 %). Obyvateľstvo sa vo vysokej miere koncentruje v mestách nad 10 000 obyvateľov – 73,7 %. Štruktúra obyvateľstva podľa vierovyznania vykazuje miernu dominanciu rímskokatolíkov – 53,8 % (rok 1950 až 66,6 %), vyššie je relatívne zastúpenie evanjelikov a. v. (12,1 %; rok 1950 – 26,6 %) a bezkonfesijných (23,9 %, v roku 1950 – 0,55 %). V tejto kategórii nájdeme výraznejšie industrializované kotlinové regióny – dolný Turiec, Zvolenská kotlina, okres Žiar nad Hronom, ale aj banícke regióny – horná Nitra a celý región historic-kého Gemera.

ŠPECIFIKÁ PRIESTOROVÝCH PREJAVOV SEKULARIZÁCIE NA SLOVENSKU PO ROKU 1950

V súvislosti s premenou náboženskej štruktúry Slovenska a s naznačenou typizáciou sa vyskytujú niektoré špecifické javy:

1) Fenomén rurálnej sekularizácie predstavuje zaujímavý a zároveň komplikovaný proces odklonu od deklarovaného náboženstva previazaného s priestorom vidieka. V prostredí západnej Európy odklon od oficiálneho náboženstva (často pod vplyvom sociálnych rozdielov) už dávnejšie naznačuje aj McLeod (McLeod 2007, pp. 95-97). V Anglicku, severovýchodnom Francúzsku a severnom Holandsku už od 19. storočia po náraste sociálnych rozdielov bezzemkovia a nádenníci, ktorí tvorili väčšinu tamojšieho obyvateľstva, odmietali uctievať Boha po boku svojich zamestnávateľov – veľkostatkárov. Sociálne príčiny odklonu od náboženstva nachádzame aj v Českých krajinách rovnako už od 19. storočia. Nespokojnosť so sociálnymi pomermi a neschopnosť cirkvi tieto problémy riešiť viedli neraz k proticirkevným či protináboženským výrokom a činnostiam (Řepa 2009, p. 130). Fenomén akejsi rurálnej sekularizácie tak určite nie je v prostredí strednej Európy neznámy. Autori Havlíček a Hupková (2013, p. 105) poukazujú na príklad zo súčasnosti. Skúmaný región Kolečovice, označovaný ako vnútorná periféria, vykazuje nízke zastúpenie veriaceho obyvateľstva, ale aj pôvodného obyvateľstva, čo sa prejavuje vo vysokom podiele nerekonštruovaných sakrálnych objektov. V našom prípade je to najmä stredné Slovensko, predovšetkým región historického Gemera (okresy Rimavská Sobota, Revúca a Rožňava) s výraznejším zastúpením evanjelického obyvateľstva, s tradíciou baníctva a silnejšej ateizácie v období socializmu (pozri napr. Majo 2010). Ak v prípade obcí použijeme rovnakú metódu škálovania podľa intenzity sekularizácie ako pri okresoch, zistíme, že z 20 najviac sekula-

rizovaných obcí sú tri mestá a 17 vidieckych obcí takmer výlučne v okresoch Rimavská Sobota, Revúca a Rožňava. Najviac sekularizovanou obcou Slovenska je obec Rozložná, kde podiel prihlásených k niektorej z konfesií poklesol zo 100 % v roku 1950 na úroveň 38,2 % v roku 2001. Koncentrácia tohto fenoménu vo vidieckych obciach však odhaľuje aj pozoruhodné regionálne kontrasty. Príkladom je Liptov (okresy Ružomberok a Liptovský Mikuláš), kde sa výraznejšie sekularizované obce koncentrovali viac do východnej, pôvodne prevažne evanjelickej časti (obr. 3). Otázne sa v tomto prípade javí spojenie rurálnej sekularizácie s obcami v zázemí Bratislavy, ktorých náboženskú štruktúru od konca 90. rokov formuje prisťahované obyvateľstvo z mesta, ktoré nemá typický vidiecky charakter.

Obr. 3. Priestorové rozmiestnenie najviac sekularizovaných vidieckych obcí na Slovensku v období 1950-2001 (4 typ intenzity ako na obr. 2)

Zdroj: vlastné prepočty na základe ŠÚ SR (1950 a 2002)

2) Najväčšie mestá nie sú najviac sekularizovaným priestorom Slovenska. Aj v súvislosti s predchádzajúcimi zisteniami možno opatrne a generalizujúco tvrdiť, že obyvateľstvo najväčších miest Slovenska nezaznamenalo v rokoch 1950-2001 najvýraznejší odklon od deklarovanej religiozity. Podobnú úroveň ako mesto Bratislava zaznamenali aj mestá Prievidza a Žiar nad Hronom, výraznejšie ako Bratislava sa sekularizovali aj mestá Senica, Rožňava, Jelšava, Banská Bystrica, Martin, Revúca, Dobšiná, Hnúšťa a najväčší pokles podielu veriacich v rámci miest zaznamenalo mesto Handlová (pokles z 99,6 % na 49,3 %). Na druhej strane, niekoľko miest SR možno v stupnici aplikovanej na okresy zaradiť do druhého kvartilu, čo predstavuje len málo sekularizované štatutárne mestá. Patria sem mestá Lipany v okrese Sabinov a Krásno nad Kysucou v okrese Čadca. Väčšie mestá s počtom obyvateľov nad 20 000 však už všetky – s výnimkou Bardejova, Vranova nad Topľou, Čadce a Sniny, ktoré možno označiť ako 3. typ – stredne sekularizované – patria do štvrtého kvartilu.

3) Ukazuje sa určitá prepojenosť intenzity sekularizácie a „luteránstva“ (v kombinácii s inými vplyvmi), ako aj náboženskej diverzifikácie. Hoci

nejde o všeobecne platnú koreláciu, treba uviesť, že v roku 1950 bola v 17 obciach z 20 najviac sekularizovaných obcí dominantná evanjelická cirkev a. v. Aj z uvedených grafov distribúcie veriacich najpočetnejších cirkví vyplýva určitý náznak odklonu od oficiálneho náboženstva s touto časťou kresťanstva. Na druhej strane však nemožno s istotou tvrdiť, že ide automaticky o ateistov. Prírodným aspektom religióznej štruktúry obyvateľstva, ktorý by sa mohol väčšími spájať s intenzitou sekularizácie, by mohla byť vyššia diverzifikácia náboženskej štruktúry. Podľa výpočtov Poláčika (1996) a kartografickej interpretácie údajov z roku 1991 (okrem miest Bratislava a Košice) bola najvýraznejšia na juhu a východe Slovenska, kým ako najviac sekularizované sa ukazujú stredoslovenské okresy. Mierne sa tak odlišujú od zistenia Havlíčka et al. (2009, p. 15) na príklade Česka: nárast náboženskej heterogenity nezmierňuje procesy sekularizácie (s výnimkou mesta Prahy), skôr rast sekularizácie viedol k nárastu konfesiónalnej heterogenity a naopak. Aj na Slovensku sú najviac nábožensky diverzifikované a sekularizované mestské okresy Bratislava a Košice, kým okresy na juhu východného Slovenska, ktoré sa javia ako výrazne heterogénne, proces sekularizácie v kontexte ostatných okresov Slovenska zatiaľ výraznejšie nezasiahli.

Na základe použitých metód komparácie rastu celkového aj religiózneho obyvateľstva v období rokov 1950-2001 možno následne tvrdiť, že najviac sekularizované okresy sú tie, v ktorých malo v roku 1950 v porovnaní s celoslovenskými hodnotami výraznejšie zastúpenie obyvateľstvo hlásiace sa k evanjelickej cirkvi a. v. V okresoch Rimavská Sobota s podielom evanjelikov 27,8 % v roku 2001, ako aj v okresoch Rožňava (37,6 %), Revúca (42,1 %) a Myjava (88,1 %) sme zaznamenali v tomto období najväčší rozdiel medzi mierou rastu celkového obyvateľstva a mierou poklesu obyvateľstva s deklarovanou religiozitou a zároveň v rámci okresov Slovenska tu bol zaznamenaný najvyšší pokles podielu obyvateľstva s deklarovanou religiozitou.

3) Aj napriek všeobecnému poklesu podielu veriacich a ich nižšieho medzicenzového rastu v porovnaní s rastom celkovej populácie na úrovni okresov, vyskytuje sa najmä na východe Slovenska súbor obcí (napr. obec Tašul'a v okrese Sobrance, Malá Tŕňa v okrese Trebišov a Kolonica v okrese Snina), v ktorých podiel obyvateľov deklarujúcich religiozitu narástol. Pravdepodobne však ide len o prejav vtedajšej politickej situácie, keď sa príslušníci minoritných náboženských spoločností (najmä Jehovovi svedkovia) z obáv pred represiami nepriznali k cirkevnej príslušnosti.

ZÁVER

V kontexte stredoeurópskych krajín hodnotí Bunčák (2001, p. 68) slovenskú spoločnosť ako nábožensky tradičnú, ktorú síce charakterizuje rast deklarovanej religiozity, avšak tá je skôr výsledkom pôsobenia sociálnej konformity. Nemožno teda považovať údaje zo sčítania obyvateľstva v roku 2001 ako úplne presné, vystihujúce skutočný stav religiozity na Slovensku. V každom prípade porovnaním týchto údajov s rokom 1950 (posledným zdrojom informácií o niekoľkých desaťročiach relatívne stabilizovaného vývoja religióznych pomerov bez výraznejších vonkajších vplyvov) získame zaujímavé a výpovedné poznatky, ktoré nám napriek neexistencii oficiálnej cenzovej evidencie naznačujú, v kto-

rých regiónoch sa formálne deklarovaná religiozita viac alebo menej transformovala. Je zrejme, že ukazovateľ všeobecného prihlásenia sa k inštitucionalizovanej náboženskej spoločnosti a jeho premeny počas 60-ročného obdobia nie je vonkoncom dokonalý spôsob ako obsiahnuť všetky procesy, ktoré túto premenu podnietili. Analýza cenzových údajov nám spolu s kvalitatívnymi výskumami religiozity otvárajú možnosti na ďalšiu diskusiu a hľadanie kauzálit odklonu spoločnosti od oficiálnej deklarácie religiozity v rozličných priestoroch už teraz religiózne heterogenizovaného Slovenska, ako aj na skúmanie dosahov týchto premien na rozličné stránky spoločnosti a jej súčasného vývoja.

Tento príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 1/0562/12 „Nové demografické analýzy a prognózy obyvateľstva Slovenska a jej regiónov s využitím progresívnych geografických aplikácií“.

LITERATÚRA

- BUNČÁK, J. (2001). Religiozita na Slovensku: stredoeurópsky rámec. *Sociológia*, 33, 47-69.
- CASANOVA, J. (1994). *Public religions in the modern world*. Chicago (The University of Chicago Press).
- CLOKE, P., BEAUMONT, J. (2012). Geographies of postsecular rapprochement in the city. *Progress in Human Geography*, 37, 27-51.
- ČECHOVÁ, F. (2010). Religiozita Slovákov v prvej polovici 20. storočia a problém sekularizácie. In Mačala, P., Marek, P., Hanuš, J., eds. *Církve v 19. a 20. stolytí ve slovenské a české historiografii*. Brno (Centrum po studium demokracie a kultury), pp. 535-548.
- GÖRKARISEL, B. (2009). Beyond the officialy sacred: religion, secularism, and the body in the production of subjectivity. *Social and Cultural Geography*, 10, 657-674.
- FORET, M. (1988). Stav a vývoj religiozity ČSSR ve světle vícenásobných výzkumů. *Ateizmus*, 16, 190-197.
- HAVLÍČEK, T., HUPKOVÁ, M. (2013). Sacred structures in the landscape: the case of rural Czechia. *Scottish Geographical Journal*, 129, 100-121.
- HAVLÍČEK, T., HUPKOVÁ, M., SMRŽOVÁ, K. (2009). Changes in the geographical distribution of religious heterogeneity in Czechia during the transformation period. *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, 44, 31-47.
- HERBERT, D., FRAS, M. (2009). European enlargement, secularisation and religious republicisation in Central and Eastern Europe. *Religion, State and Society*, 37, 81-97.
- HERMANOVÁ, E., CHROMÝ, P. (2009). *Kultúrní regiony a geografie kultury*. Praha (ASPI, a.s.).
- KOCSIS, K. (2009). Changing religious structure of the population and the secularization in the Carpatho-Pannonian area during the 20th century. *Acta Universitatis Carolinae 2009 Geographica*, 1-2, 83-102.
- KOREC, P. (2005). *Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989-2004. Identifikácia menej rozvinutých regiónov Slovenska*. Bratislava (Geo-grafika).
- KRIVÝ, V. (2001). Hodnotové orientácie a náboženské prejavy slovenskej verejnosti v 90. rokoch. *Sociológia*, 33, 7-45.
- MAJO, J. (2010). Cobwebs In Pews – religion, identity, and space in Western Gemer region in Central Slovakia. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis. Prírodné vedy*, 50. *Folia Geographica*, 15, 55-68.
- MAJO, J. (2011). Shrinking Minority? Slovak Lutherans fighting with secularism. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 30(10), 39-55.

- MARTIN, D. (1969). *The religious and the secular. Studies in secularization*. London (Routledge and Kegan Paul).
- MATLOVIČ, R. (2001a). *Geografia religii*. Prešov (Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity).
- MATLOVIČ, R. (2001b). Transformácia religióznej štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1991-2001. *Acta Collegii Evangelici Prešovensis IX. Miscellanea 2000*, 165-195.
- MATLOVIČ, R. (2002). Geographical aspects of religious diversity in Slovakia at the beginning of the third millennium. *Peregrinus Cracoviensis*, 13, 35-53.
- MAZUR, E. (1974). Národnostné zloženie. In Lukniš, M., Princ, P., eds. *Slovensko. Ľud 1*. Bratislava (Obzor), pp. 440-457.
- McGUIRE, M. (1987). *Religion: the social context*. Belmont (Wadsworth Publishing Company).
- McLEOD, H. (2007). *Náboženství a lidé západní Evropy*. Brno (Centrum pro studium demokracie a kultury).
- MLÁDEK, J., BLEHA, B., KÁČEROVÁ, M., MARENČÁKOVÁ, J., PODOLÁK, P. (2009). Population process changes in Slovakia at the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries. *Geographia Slovaca*, 26, 49-70.
- MLÁDEK, J., KUSEDOVÁ, D., MARENČÁKOVÁ, J., PODOLÁK, P., VAŇO, B., eds. (2006). *Demogeografická analýza Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského).
- OČOVSKÝ, Š. (1993). Vývoj religióznej štruktúry obyvateľstva na Slovensku. *Geografický časopis*, 45, 163-180.
- PASTOR, K. (1994). Religiozita ako demografický faktor. *Slovenská štatistika a demografia*, 4, 13-23.
- PEŠEK, J., BARNOVSKÝ, M. (1997). *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948-1953*. Bratislava (Veda).
- PODOLÁK, P. (2010). Diferenciácia populačného vývoja a veľkostné kategórie obcí. *Geographia Slovaca*, 27, 135-145.
- PODOLINSKÁ, T. (2007). „Quo vadis Domine“? K typológii súčasných náboženských a duchovných identít na Slovensku. *Slovenský národopis*, 55, 135-158.
- POLÁČIK, Š. (1996). Diverzifikovanosť religióznej štruktúry Slovenska (rok 1991). *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae. Geographica*, 39, 183-193.
- ŘEPA, M. (2009). Rušení náboženství na Jižní Moravě. In Fasora, L., Hanuš, J., Malíř, J., eds. *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno (Matice moravská), pp. 125-134.
- STÁTNÍ ÚŘAD STATISTICKÝ (1957). *Sčítání lidu a soupis domů a bytů v republice Československé ke dni 1. března 1950. Díl I. Nejdůležitější výsledky sčítání lidu a soupisu domů a bytů za kraje, okresy a města. Československá statistika, řada A, svazek 3*. Praha (Státní statistický úřad).
- ŠŮ SR (2002). *Sčítanie obyvateľov, bytov a domov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa náboženského vyznania*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- ŠŮ SR (1950). *Sčítání lidu 1950, obecní třídění. Přítomné obyvatelstvo podle poměru k povolání a úseků objektivního povolání, podle náboženského vyznání a přistěhování do obce. Nepublikovaný rukopis*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- TÍŽIK, M. (2006). *K sociologii novéj religiozity. Podoby zmeny náboženského života v 20. storočí*. Bratislava (Univerzita Komenského).
- TÍŽIK, M. (2011). *Náboženstvo vo verejnom živote na Slovensku. Zápas o ideový charakter štátu a spoločnosti*. Bratislava (Sociologický ústav SAV).
- TOMKA, M. (2005). *Church, state, and society in Eastern Europe*. Washington (The Council for research in values and philosophy).
- VÁCLAVÍK, D. (2010). *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha (Grada).

- VIDO, R. (2011). *Konec velkého vyprávění. Sekularizace v sociologické perspektivě*. Brno (Masarykova univerzita – Centrum pro studium demokracie a kultury).
 WILFORD, J. (2010). Sacred archipelagos: geographies of secularization. *Progress in Human Geography*, 34, 328-348.

Juraj Majo

SOME CHARACTERISTICS OF THE SECULARIZING PROCESS IN SLOVAKIA (1950 VS. 2001)

Although Slovakia might be considered a country with a strong and maintained religious identity compared with neighbouring countries, processes of secularization are becoming one of the most salient topics. Especially, if we consider specific spaces or track the evolution, the numbers of adherents of particular denominations (especially Protestants) have declined. The temporal aspect covers mostly the processes that took place during socialism. Indeed, no data about religious identity at that time have been available, but somehow, the first census under the Communist regime in 1950 also included the question of religious adherence. These precious, and just recently discovered detailed data adjusted to today's administrative structure of districts and regions were used in this study. The data about the religiosity level from 1950 are compared with the data from 2001.

The cultural, political, and social context of the 1950 census is unique. One can hardly understand that the situation of growing attacks by the political power against religiosity at the beginning of the 1950s had not affected the data for religiosity level (99.7% claimed membership in one of the official churches). At that time the numbers giving up official church membership were not extraordinarily high, moreover, the Greek-Catholic (Uniate) Church was abolished just a few weeks after the census, which could be seen as a strategic movement in the "cultural" fight against religion.

The core part of the paper compares the religiosity level data between 1950 and 2001 within broader circumstances. Districts of Slovakia were classified into 4 categories (based on the quartile method, so the first two types of districts are below median, the latter two are above it) considering the changing level of the population belonging or adhering to any of the churches in Slovakia. The data were then compared with the growth rate of believers, the whole population and the denominational structure of the population of these districts. The level of urbanization is another important aspect considered in the paper. The 1st category (mainly located in the northern part of Slovakia, usually rural and mainly Roman Catholic) are districts with almost no traces of the secularization process, the 2nd category (again, mostly the northern and eastern parts of Slovakia, usually neighbouring with the 1st category districts) are regions with an emerging secularization process; the 3rd category represents regions with progressing secularization (mostly regions in the lowlands, hinterland of Bratislava, and basin regions). The 4th category districts are those with the highest level of secularization (Bratislava and Košice cities, many industrial and mining regions, which underwent a massive socialist industrialization). These districts share the highest proportion of urban population and higher proportion of Lutherans.

Broader analysis and results have posed fundamental conclusions. 1) Rural secularization is one of the specific aspects of the secularization process in Slovakia. Regions and municipalities according to map 2 and 3 are located mostly in regions with higher proportion of population employed in mining and heavy industry during socialism, and population residing in suburban municipalities of Bratislava. 2) Therefore, we can claim, that the biggest cities in Slovakia (Bratislava and Košice) are actually not the most secular regions.

We admit that pure comparison of religiosity level data is not sufficient for claiming one region to be secularized. But in a period when religiosity phenomena are becoming more blurred and fluid, with multiple levels and identities, such categorization of spatial aspects of this process might be helpful for further research. Moreover, it tries to analyse the trends in Slovak society with the aid of the official census data. Especially the spatial differences in the changing religious identity and religious adherence prove the above mentioned fact of accelerated societal changes that have not only emerged after 1950, but mostly after 1990.

Fig. 1. Comparison of the total population increase and religious population increase in 1950-2001 (simultaneous increase of the whole population and religious population, increase of the whole population, and decrease of the religious population; simultaneous decrease of the whole population and religious population)

Fig. 2. Typology of districts of Slovakia according to the secularization level in 1950-2001 (1st type – hardly secularized districts, 2nd type – slightly secularized districts, 3rd type – moderately secularized districts, 4th type – notably secularized districts)

Fig. 3. Spatial distribution of the notably secularized rural municipalities in 1950-2001 (4th type as above)

Tab. 1. Distribution of adherents of the major religious groups in Slovakia in individual district types (in %)